

Amikor Krúdy Gyula 1926 őszén, a mohácsi csatavesztés négyszázadik évfordulóján hozzákezdett történelmi ciklusához, aligha volt tisztában művének koncepciójával, szerkezetével, hangjával – talán azt sem tudta még, hogy hány kötet lesz belőle. Az első, bevezető rész, az Árnyékkirály cselekményét még első személyben beszéli el Skriba, Dobzse László íródeákja, s a kezdőfejezetek szemlélete nem utal teljes történelmi körkép, nagyregegy igényére. De Krúdyt egyre inkább foglalkoztatni kezdte a kor, s noha filológusi hajlam nemigen volt benne, érdeklődve forgatta a korabeli krónikákat és emlékiratokat (Szerémyt bizonyosan, s talán Brodaricsot, Verancsicsot, Istvánffy Miklóst is; a történetírók közül esetleg Jászay Pál, Horváth Mihály, Szalay László, Acsády Ignác munkáiba lapozott bele). Így bontakozott ki fokozatosan a trilógia, amelyen – más munkák mellett – csaknem öt évig dolgozott, s amely később Három király címmel került egy kötetbe. A három király: II. Lajos, Szapolyai (vagyis I. János), és e kötet címadója, I. Ferdinánd, Az első Habsburg. De már a kortárs kritikusok is észrevették, hogy egyikük sem főhőse a ciklusnak, sőt egy-egy kötet tengelyében sem az ő alakjuk áll: Mária királyné sorsa fogja egységbe az egyébként mozaikokra széthulló históriát.

Nem csoda, hogy ennek a különös, okos, színes életű asszonynak története vonzotta Krúdyt – még azon sem csodálkoznánk, ha megfordult volna fejében, hogy tovább kövesse V. Károly és I. Ferdinánd hűgának, II. Lajos özvegyének életútját, hiszen romantikus elemekben az a korszak sem szűkülöködik, amikor császári bátyjának helytartójaként Németalföld politikáját igaz-

gatja két évtizeden keresztül, hű tanácsosának s barátjának, a kitűnő magyar humanistának, Oláh Miklósnak támogatásával.

Ő a hőse Az első Habsburg-nak, a ciklus utolsó, 1930-ban kiadott kötetének is; vele többet találkozzunk a regényben, mint bátyjával, Ferdinánddal. A „német lutherána” színes és ellentmondásos egyénisége foglalkoztatja az író – s egyéniségénél is inkább azok a történelmileg hiteles vagy képzelet szülte szituációk, amelyekbe Máriát helyezi.

Mert Krúdy Gyula regényét – amely legjelentékenyebb történelmi tárgyú vállalkozása – nem az jellemzi, mint Móricz Erdélyét: Krúdy nem a maga korának problémáiról, még kevésbé magánéletének, érzelmi vívódásainak jellegéről és irányáról akar vallani, áttételesen. Nem férfikorának új vágyait és nosztalgiáit vetíti ki a régmúltba. (Ezek közvetlenül jelentkeznek ekkoriban írt elbeszéléseiben, kiváltképp *Az élet álom mesternovelláiban.*) Egyrészt annak az asszonynak alakja izgatja, aki néhány esztendő házaság után fiatalon megözvegyül, akit a trónra törő Szapolyai ismétlen leánykérőként ostromol – számításból-e csupán? vagy szerelmi szenvedélyből is? –, aki Ovidius szavával üzeni annak a magyar condottierének, aki hamarosan Cserni Jován ecetbe mártott, levágott fejével társalog majd lakoma közben, hogy „gyűrűt ad bár vagy kosarat, örül a nő, ha megkérik”, s míg kikoszarazza Szapolyait, akiről az a hír járja, hogy része volt II. Lajos halálában (egyébként alighanem igaztalan a vád), családi rezonból bátyjának trónralépését készíti elő – noha ennek a koronázásnak az lesz majd következménye, hogy el kell hagynia Magyarországot... A történelmi pillanat és a lélektani helyzet csakugyan eléggé szövevényes, és – ha annak tekintjük – elég romantikus is ahhoz, hogy Krúdy tollára kíváncsozzék.

Hogy a szinte áttekinthetetlen helyzet minden erővonalát nem látja, azt aligha vethetjük szemére: a történészek máig vitatkoznak rajta, hogy mi történt Mohács után. Legfeljebb abban egyeznek meg – s ezt már a konzervatív-liberális historikusok sem tagadták –, hogy az 1526-os tragédia után az ország bomlásának és züllésének oka nem csupán a török fenyegetés volt,

hanem a magyar uralkodó osztály szűklátókörűsége és önzése is. (Jelképe ennek a magatartásnak a nádor, Báthory István kapzsisága: Mohács másnapján nincsen egyéb dolga, mint hogy kifossza a pécsi káptalant, s a rablott kincseket nagy sietve babócsai várába mentse – saját kincstárába).

Ezek a mozzanatok döntő szerepet kapnak a regényben. Krúdy nem idealizál – legfeljebb ha Mária alakját festi gyöngédebb színekkel, mint az elfogulatlan történész. Mi sem áll távolabb tőle, mint a 20-as évek legtöbb magyar történelmi regényének álpátosza, az illúziók táplálása és továbbmenekítése. (És ennyiben túljutott régebbi történelmi tárgyú elbeszéléseinek jókais romantikáján.) Az, ahogyan az 1526 utáni Magyarországot látja és látatja – s talán a ciklus egyik kötetében sem oly gazdagon, mint éppen Az első Habsburg-ban –, a dezilluzionizmus folyamatának egy szakasza. Nem egészen tudatos, nem is egészen következetes ez az ábrázolás, több benne az ösztönös ráérzés, mint a világnézeti átgondoltság – nem annyira a regény ivéből bomlik ki, mint inkább mozaikjaiból vetül elénk.

Mert – mi tagadás – a regényből nem a koncepció teljessége, az események logikája, nem is az izzó szenvedélyek, elvakult indulatok és józan számítások egymást meghatározó összefüggései maradnak meg élményként az olvasóban. Inkább az alaphangulat – vagyis a dúlt korszak illúziók nélküli szemlélete. És néhány remekbe sikerült figura meg jelenet.

Felbukkannak a sok szálú és sok szereplőjű regényben olyan különös és különc figurák, mint a Névtelen – ha csak egy villanásra is –, akik álomfejtő költészetükkel régebbi Krúdy-hősök világát idézik; akadnak a történetnek olyan vadromantikus jele netei, mint János király éji látogatása Mária szobájában – a látogatás egyébként a képzelet szülötte –, amelyek hangulatukban Walter Scott és Victor Hugo regényeit idézik, a tündökletes valóságatlanság és az apró realitások furcsa villódzását. Ezeket az elemeket csak Krúdy hangjának varázsa hitelesíti. De az első magyar Habsburg-király, Ferdinánd alakja már telitalálat: a bágyadt egykedvűség mögött megbújó kiméletlen hatalomvágy

karikatúrája; mint ahogy gazdagon árnyalt figura Báthori, a nádor is, kapzsiságával és nagyon is józan „hűségé”-vel, patriarkális jovialitásával és agyafürt diplomata-sakkhúzásaival. Képtelen és hihetetlen a csuklyás köpönyegbe és lovagcsizmába öltöző Mária magányos pozsonyi kalandozása – ha a romantikának az a különös és mindig eleven bája lengi is be, amely az efféle történeteket halhatatlan olvasmánnyá emeli. A mai olvasóhoz közelebb áll Bánffy János bécsi küldetésének jelenete, amelyben – kimondatlanul – a magyar urak és a Habsburgok minden majdani ellentéte és véres viszálya sejlik fel. S mennyire a magyar nemesi politika világát tükrözi a királyválasztás a pozsonyi Szűz Mária-zárda kápolnájában, az agyafürtebb taktikázása és a naivabbak – kivált Tomory Lőrinc – peturi keserősége!

Krúdy mégsem ezzel a jelenettel zárja a regényt. Elviszi még Ferdinándot Székesfehérvárra, hogy Podmaniczky nyitrai püspök – aki egy évvel azelőtt itt koronázta királlyá Szapolyait –, most az első Habsburg fejére helyezze az „angyali koroná”-t. (Ez az utolsó koronázás Székesfehérvárott.) S odavarázsolja, gyászruhában, fátylakba burkolódzva, az özvegy királynét a templom karzatára. Mert Mária búcsújával végződik a ciklus – mint ahogy az ő nevével indult a Mohács.

Réz Pál